

‘फूलपाती भाकेर मनकामना’ गीतको संरचनागत विश्लेषण

कृष्णाहरि आले मगर (किसन)

उप-प्राध्यापक, काठमाडौं शिक्षा क्याम्पस, काठमाडौं, नेपाल

Email: kishannaale12@gmail.com

Received: October 4, 2024

Revised: October 29, 2024

Accepted: December 3, 2024,

Published: December 25, 2024

DOI: <https://doi.org/10.3126/sss.v24i1.75386>

लेखसार

गीत, गजल, कविता साहित्यको एउटै पाटो हो। साहित्यिक कृतिमाथिको विश्लेषणले उक्त कृतिहरूको भाव, अर्थ र महत्त्व बुझ्न सहयोग पुग्दछ। त्यसैले ‘फूलपाती भाकेर मनकामना’ गीतलाई नमुनाको रूपमा लिई संरचनागत विश्लेषण गरिएको छ। प्रस्तुत अध्ययन खासगरी लोकगीतको (विधातात्त्विक तथा लोकतात्त्विक) सैद्धान्तिक परिधिभित्र रही अवधारणात्मक रूपमा अध्ययन अगाडि बढाइएको छ। यसमा लोकगीतका तत्त्वहरूका आधारमा नेपालको गोरखा जिल्लाको मनकामना र तनहुँको बन्दीपुर लगायत सेरोफेरोको लोक जीवनमा प्रचलित ‘फूलपाती भाकेर मनकामना, आयो बन्दीपुर’ शीर्षकको गीत/लोकगीतको विश्लेषण गरी निष्कर्ष निकालिएको छ। गीत/लोकगीतको आफ्नो विधागत संरचना हुन्छ, भने यो सोद्देश्यपूर्ण पनि हुन्छ। अन्तर्वार्ता तथा पुस्तकालयीय विधिबाट प्राप्त तथ्यहरूलाई विश्लेषण गर्दा प्रस्तुत गीतमा जनजिब्रोका शब्दहरू प्रयोग भएको तथा लय, छन्द, अन्तराका लागि पुनरावृत्ति देखिएको छ। धार्मिक (मनकामना), आर्थिक (फूलहरू बेच्ने र किन्ने), भौगोलिक (गोरखा, तनहुँ) विशेषता जगाउने शब्दावली प्रयोग भएको पाइयो। प्रस्तुत गीत/लोकगीतमा ग्रामीण जनजीवनका सामाजिक चालचलन, संस्कार, रीतिथिति एवम् परम्परा र लोक विश्वासहरू कथ्य विषयका रूपमा आएका छन्। यससँगै मनोरञ्जन प्रदान गर्ने उद्देश्यका साथै सरल ग्रामीण जीवनको सहज जीवन भोगाइलाई प्रतिबिम्बित गर्ने उद्देश्य पनि यस गीतको रहेको छ। अध्ययनबाट प्रस्तुत गीत/लोकगीत विधातात्त्विक संरचनाका दृष्टिले मात्र नभएर ग्रामीण जनजीवनको यथार्थ एवम् स्वाभाविक अभिव्यक्तिका दृष्टिले पनि महत्त्वपूर्ण रहेको तथ्य प्राप्त भएको छ।

शब्द कुञ्जी : लोक जीवन, लोकभाका, अन्त्यानुप्रास, रीति रिवाज, मनकामना, बन्दीपुर, फूलपाती।

परिचय

‘फूलपाती भाकेर मनकामना, आयो बन्दीपुर’ गीतको संरचना विश्लेषण प्रस्तुत अनुसन्धानको मुख्य विषय

हो। 'फूलपाती भाकेर मनकामना, आयो बन्दीपुर' गीत नेपाली चलचित्र 'भरोसा' मा समावेश गरिएको उत्कृष्ट लोकभाकाको गीत हो। थापा मगर (२०८०) का अनुसार "यो नेपालको गोरखा र आसपासको लोक जीवनमा वर्षौं अधिदेखि गाउँदै आएको ज्यादै चर्चित लोकभाकाको गीत हो।" उदित नारायण भ्वा र साधना सरगमद्वारा स्वरबद्ध भएको प्रस्तुत गीत सामाजिक सञ्जालमा पनि पाउन सकिन्छ। यहाँ प्रस्तुत गीतको विश्लेषणका निम्ति सामाजिक सञ्जाललाई नै स्रोतका रूपमा ग्रहण गरिएको छ।

यस गीतमा पहिले केटाले केटीलाई स्विकारी सकें। तिम्रो के छ विचार भनेर प्रश्न गरेर गीत सुरुवात गरिन्छ, र पछि केटीले पनि मैले पनि तिम्रीलाई पाउनका लागि फूलपाती भाकेर आइ सकेकी छु, वरु के छ तिम्रो विचार भनेर सवाल जवाफमा यो गीत गाइन्छ। गोरखा लगायत आसपासका जिल्लाहरूमा दसैं, तिहार, पूर्णिमा, एकादशी, तीज लगायत अन्य चाडपर्व र उत्सवहरूमा यस्ता माया र पिरतीका गीतहरू गाइएको पाइन्छ। यस्ता माया पिरतीका गीतहरू युवा युवतीहरूले गाइने हुनाले यी नेपालका मध्य पहाडी जिल्लाहरूमा लोकप्रिय रहने गरेको पाइन्छ (थापा मगर, २०८०)। फूलपाती भाकेर मनकामनालाई चढाएपछि आफ्नो मनको इच्छा पुरा हुने जनविश्वासका साथ यो गीत विशेष गरी गुरुङ, मगर आदि जातिका मानिसहरूले गाउने गरेको पाइन्छ। यो गीत मध्य पहाडी नेपालका ग्रामीण भूभागहरूमा सत्रौं शताब्दीदेखि नै प्रचलनमा रहेको अनुमान गरिन्छ (मगर, २०८०)। लोक जीवनका विविध पक्षहरूसँग गाँसिएर आएको हुनाले यस क्षेत्रमा प्रस्तुत गीतको विशिष्ट महत्त्व रहेको छ। यस सन्दर्भमा प्रस्तुत अध्ययनको प्राज्ञिक समस्याको सम्यक् समाधानका निम्ति निर्धारित लोकगीत संरचना विश्लेषण गर्नु उपयुक्त हुन्छ।

लोकगीत लोक साहित्यको सबैभन्दा लोकप्रिय विधा हो। लोकगीतलाई श्रुतिस्मृति परम्परा वा मौखिक परम्पराबाट विकसित लोक जीवनको रागात्मक स्वतःस्फूर्त अभिव्यक्तिका रूपमा चिन्न सकिन्छ। मौलिकता, सरलता, स्वाभाविकता, परिवर्तनशीलता र हार्दिकता आदि लोकगीतका प्रमुख विशेषताहरू हुन्। मानिसका हाँसोखुसी, दुःखपीडा तथा सामाजिक संस्कार, रीति रिवाज, परम्परा र पद्धतिहरू लोकगीतमा आउने कथ्य सन्दर्भहरू हुन्। 'फूलपाती भाकेर मनकामना' सामाजिक जीवनको यस्तै स्वाभाविक अभिव्यक्ति हो। यस अध्ययनमा उक्त गीतको संरचना विश्लेषण गरी निष्कर्षमा पुग्ने उद्देश्य राखिएको छ।

सन्दर्भगत साहित्यिक सिंहावलोकन

गीतको आफ्नै प्रकारको छुट्टै संरचना हुन्छ। लोकगीत/गीतको संरचनामा विभिन्न तत्त्व वा घटकहरू आएका हुन्छन्, तिनै तत्त्व वा घटकहरूको समष्टिबाट लोकगीत/गीत साकार हुन्छ। गीत/लोकगीतका संरचक घटक वा अवयवका बारेमा विभिन्न विद्वान् तथा समीक्षकहरूले फरक फरक दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेको पाइन्छ। यस सन्दर्भमा लोकगीत/गीतको संरचनामा कथ्य, भाषा, चरण वा पाउ, स्थायी र अन्तरा, लय र भाका तथा नृत्य र वाद्ध्य जस्ता तत्त्वहरू रहन सक्छन् भन्ने दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेका छन् (बन्धु, २०५८)। यसै गरी लोकगीत/गीतका तत्त्वहरूको चर्चा गर्दै भाव वा विचार, उद्देश्य र भाषाशैलीगत विन्यासलाई गीतका प्रमुख तत्त्वहरू मानेका छन् (शर्मा र लुईटेल, २०६३)। लोकगीत/गीतको संरचनामा विधातत्त्वसँगै लोकतत्त्व रहने र यसले लोकगीत/गीतको संरचनामा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने उल्लेख गरेका छन् (पराजुली, २०४९)।

विद्वान् तथा समीक्षकहरूका उपर्युक्त धारणा तथा लोकगीतको जैविक प्राकृतिक स्वरूपलाई दृष्टिगत गर्दा लोकगीत/गीतको संरचनामा निम्न लिखित प्रमुख संरचक तत्त्वहरू रहन्छन् भन्ने निष्कर्षमा पुग्न सकिन्छ । (क) विधातत्त्व : कथ्य भाव, उद्देश्य, लय तथा भाका, पाउ, भाषाशैलीको विन्यास र (ख) लोकतत्त्व । यी बाहेक लोकगीत/गीतको संरचनामा थैगो, छन्द, नाच र बाजाहरू जस्ता तत्त्वहरू पनि रहेका हुन्छन् तर ती सबै लोकगीत/गीतमा नआउने हुनाले तिनलाई ऐच्छिक तत्त्वका रूपमा लिन सकिन्छ । यहाँ लोकगीत/गीतका प्रमुख तत्त्वहरूको बेगलाबेगलै चर्चा गरिएको छ :

विधा तत्त्वहरू

गीतको आफ्नै प्रकारको स्वरूप, बनावट वा संरचना हुन्छ, जसमा निम्नानुसार तत्त्वहरू पाइन्छन् :

कथ्य भाव

गीत कुनै न कुनै सन्देश भएको कथ्य अभिव्यक्ति हो । यसमा केही न केही भनिएको हुन्छ । यसमा भनिएको कुरा कथ्य हो र त्यो कथ्यलाई सुन्नेले बुझ्दछ । गीतको सङ्गीत तत्त्वले गर्दा कहिलेकाहीं कथ्य नबुझिए पनि श्रोतालाई आनन्दको अनुभव हुन्छ ।

उद्देश्य

गीत सोद्देश्यपूर्ण हुन्छ । निरर्थक रूपमा गीत गाउँदैन र यसको सङ्कलन पनि गरिँदैन । मनोरञ्जन दिनु गीतको मुख्य उद्देश्य हो भने यसले नीति उपदेशका माध्यमबाट लोक जीवनलाई निर्देशित पनि गरिएको हुन्छ । बहुसङ्ख्यक, अशिक्षित ग्रामीण समाजका व्यक्तिहरू नै गीतका स्रष्टा हुन् । लेक, बैँसी, तराई, पहाड, वन, पाखा जहाँसुकै गीतहरूले लोक जीवनलाई सरस एवम् मनोरञ्जनपूर्ण तुल्याउँछन् । गीतहरू राष्ट्र र जातिका गौरवका रूपमा पनि रहेका हुन्छन् त्यसैले गीतले मनोरञ्जनका साथसाथै नैतिक आदर्श र उपदेश दिनुका साथै राष्ट्रिय तथा जातीय गौरवलाई प्रस्तुत गर्ने उद्देश्य राखेको हुन्छ ।

लय तथा भाका

लोक जीवनमा गीत गाउने जुन शैली छ, त्यसलाई नै लय वा भाका भन्न सकिन्छ । गीतलाई लोकगला अनुकूल लयबद्ध गरेर सङ्गीतात्मक रूप दिनका लागि शब्दावलीलाई लय सुहाउँदो बनाउने प्रयास गरिएको हुन्छ । लोकलय मिलाएर गाउँदा अवस्थानुसार वर्णहरू कुनै काटेर कुनै तन्काएर भन्नुपर्ने हुन सक्छ । यसमा गीतको लयात्मक अभिव्यक्ति विभिन्न आरोह अवरोहका साथ आकर्षक ढङ्गाबाट भएको हुन्छ । विभिन्न लय वा भाकाका आधारमा नै एक व्यक्तिले गाएको गीत अर्को व्यक्तिले टपक्क टिपेर गाउन सक्छ ।

चरण वा पाउ

गीतका चरण वा पाउ हुन्छन् । गीतको एक चरण एक पाउ हो । यी चरण गीतको स्वरूप अनुसार लामा

वा छोटा हुन सकछन् । गीतद्वारा भनिने सन्देशलाई व्यक्त गर्दा कुरा जस्तै सोभै नभनेर सम्बद्ध र असम्बद्ध प्रसङ्गमा मिलाएर विभिन्न चरणमा व्यक्त गरिन्छ । पहिलो चरण दोस्रोसँग सम्बन्धित हुन पनि सकछ, नहुन पनि सकछ । दुई चरण भएका गीतमा सन्देश प्रायः दोस्रो चरणमा हुन्छ ।

लोकतत्त्व

नेपाली समाजमा परम्परादेखि चल्दै आएको रुढतत्त्वलाई नै लोकतत्त्व भनिन्छ । लोकतत्त्वहरू समाजका अभिन्न अङ्ग बनेर देखा पर्दछन् । लोकवार्ता विद्हरूका अनुसार समाजमा रहेका सामूहिक अवचेतनका स्थिर तत्त्वहरूलाई लोकतत्त्व भनिन्छ । यसभित्र लोककला, रीति रिवाज र प्रथाहरू, लोक विश्वास एवम् लोक साहित्य पर्दछन् (पराजुली, २०४९, पृ. १६१) । लोक साहित्य लोक जीवनको स्वाभाविक अभिव्यक्ति भएकाले यसमा लोकतत्त्वको उपस्थिति व्यापक रूपमा भएको हुन्छ । लोक साहित्यका विधाहरूमध्ये गीत लोक जीवनसँग निकटतम सम्बन्ध राख्ने विधा हो । यसमा लोक जीवनकै विश्वास, आस्था, परम्परा, रीतिथिति, संस्कार तथा धर्म अनुष्ठानहरू समेटिएका हुन्छन् । अति कल्पना, आत्मशीलता, जादु, टुनामुना तथा परम्परित चिन्तनहरू पनि गीतमा प्रशस्त रूपमा आउन सकछन् ।

अध्ययन विधि

प्रस्तुत अध्ययन वि.एड. दोस्रो वर्षका विद्यार्थीहरूलाई नेपाली गीत, गजल र कविताको विश्लेषण गर्न उपयोगी हुनेछ । तसर्थ यस अध्ययनमा 'फूलपाती भाकेर मनकामना' गीतलाई प्राथमिक सामग्रीका रूपमा लिई उक्त लोकगीतलाई विधातात्विक एवम् लोकतात्विक आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । विश्लेषणका क्रममा म्युजिक नेपालको गीति क्यासेटमा सङ्कलित उक्त गीतलाई मूलस्रोतका रूपमा ग्रहण गरिएको छ भने सैद्धान्तिक पर्याधारलाई द्वितीय स्रोतका रूपमा लिएको छ । द्वितीयक स्रोतका रूपमा पुस्तकालयीय स्रोतलाई प्रमुख आधार बनाइएको छ । प्रस्तुत लोकगीतको विश्लेषणका क्रममा क्षेत्रकार्य र स्थानीयसँगको कुराकानीलाई पनि आधार बनाइएको छ ।

यस अध्ययनमा 'फूलपाती भाकेर मनकामना' गीत/लोकगीतलाई प्राथमिक सामग्रीका रूपमा लिई उक्त गीतलाई विधातात्विक एवम् लोकतात्विक आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । विश्लेषणका क्रममा 'भरोसा' नेपाली फिल्ममा सङ्कलित उक्त गीतलाई मूलस्रोतका रूपमा ग्रहण गरिएको छ भने सैद्धान्तिक पर्याधारलाई द्वितीय स्रोतका रूपमा लिएको छ । द्वितीयक स्रोतका रूपमा पुस्तकालयीय स्रोतलाई प्रमुख आधार बनाइएको छ । प्रस्तुत गीत/लोकगीतको विश्लेषणका क्रममा क्षेत्रकार्य र स्थानीयसँगको कुराकानीलाई पनि आधार बनाइएको छ ।

परिणाम र छलफल

भाषा सिकाइमा लेखन सिप अपरिहार्य तथा महत्त्वपूर्ण साधन हो । लेखन सिपमा निखारता ल्याउनका लागि कविता, गीत, गजलमा पनि हात चलै पर्दछ । त्यसका लागि कविता, गीत, गजल जस्तो पाठ्य विषयहरूको गहन अध्ययन हुनु जरुरी छ । यसका साथै गति, यति, लय मिलाएर सस्वर वाचन पनि गर्नु जान्नु पर्दछ । यस्ता गीत गजलको अध्ययन पश्चात् मुख्य भाव पर्गेल्न केही सकस हुन्छ । तसर्थ

गीत, गजल र कविताको शिक्षण क्रियाकलाप भाषिक सिपका सबै पक्षहरूसँग सम्बन्धित छन् । यसका साथै विद्यार्थीहरूलाई क्षेत्रीय अनुसन्धान गर्नका लागि पनि यो महत्त्वपूर्ण रहेको हुनाले प्रस्तुत शोधमा 'फूलपाती भाकेर मनकामना' गीतको संरचनात्मक विश्लेषण गरिएको छ ।

विधातत्त्वका आधारमा 'फूलपाती भाकेर मनकामना' गीतको विश्लेषण

गीत साहित्यको एउटा मनोरञ्जनात्मक विधा हो । त्यही मनोरञ्जनात्मक विधा अन्तर्गत रहेको फूलपाती भाकेर मनकामना गीतलाई यहाँ छनोट गरिएको छ । उक्त गीत र विधातत्त्वका आधारमा विश्लेषण यसप्रकार रहेको छ :

छनोटमा परेको गीत

फूलपाती भाकेर मनकामना, आयो बन्दीपुर २
जून जस्तो मायाको मनकामना, के छ के छ सुर २
तिमीलाई भाकौंला,
मन मिले मायालाई मनकामना, मुटुमै राखौंला २
पानी मिठो मूलको अरे, जोडी रोज्नु कुलको २
माया गासौं दुबो जस्तो अजम्बरी फूलको
लाखौं तारा आकाशमा जूनै मात्र राम्रो
कञ्चन निर्मल पानी जस्तै चोखो माया हाम्रो
तिमीलाई भाकौंला,
मन मिले मायालाई मनकामना, मुटुमै राखौंला २
मन मिले मायालाई मनकामना, मुटुमै राखौंला २
फूलपाती भाकेर मनकामना, आयो बन्दीपुर २
यो भिल्के मायाको मनकामना, के छ के छ सुर २
तिमीलाई भाकौंला,
मन मिले मायालाई मनकामना, मुटुमै राखौंला २
मन मिले मायालाई मनकामना, मुटुमै राखौंला २

कथ्य भाव

प्रस्तुत गीत/लोकगीत नेपालको मध्य पहाडी जिल्ला गोरखा, मनकामना, बन्दीपुर र आसपासका जिल्लाहरूमा बढी प्रचलित छ । यस गीतको उद्गम स्थल पनि यही गोरखा जिल्लाको मनकामना ठाउँ हो । सत्रौं शताब्दीदेखि मनकामना मातालाई पूजा आराधना गरिँदै आएको र गोरखालीहरूको सृष्टिदेवीकी रूपमा मानिँदै आएको छ (थापा मगर, २०८०) । पृथ्वी नारायण शाहका पुर्खा राम शाहकी रानी लीलावती नै मनकामना माइकी अवतार हुन् भन्ने जनविश्वास रहेको छ (थापा मगर, २०८०) । गोरखा जिल्लाको हाल मनकामना गाउँ पालिकामा सत्रौं शताब्दीतिर स्थापना भएको मनकामना माताको प्रसिद्ध मन्दिर

रहेको छ र यसै ठाउँमा वर्षेभरि मेला लागे पनि दसैं, तिहार, पूर्णिमा, एकादशी, तीजमा ठुलो मेला लाग्ने गर्दछ। मेला भर्नाका निमित्त त्यस ठाउँमा नेपाल अधिराज्यभरिका मानिसहरू आउने गर्दछन् (थापा मगर, २०८०)। त्यही मेलाको धार्मिक, सांस्कृतिक महत्त्व युवा युवतीहरूको प्रेमालाप, स्थानीय पहिचान, देशको भौगोलिक अवस्था, इतिहास तथा धार्मिक, आर्थिक सामाजिक अवस्थाको अभिव्यक्तिलाई प्रस्तुत गीतमा कथ्य विषय वा भाव बनाइएको छ।

प्रस्तुत गीतको प्रारम्भ नै स्थानीय प्रकृतिको चित्रणबाट भएको छ। स्थायीका रूपमा आएको 'फूलपाती भाकेर मनकामना' ले मनकामना वरिपरी लातुपाते, पाती लगायत अन्य फूलपातीहरू प्रशस्त पाइन्छ। त्यो पाती खोज्न टाढा जानु नपर्ने र त्यो पाती चढाएपछि आफूले चाहेका हरचिज पुरा गरिदिने साक्षात् देवी भगवतीको प्रसिद्ध मनकामनाको मन्दिर रहेको तथ्यलाई सङ्केत गरेको छ। यहाँ आफूले मन पराएको मान्छेलाई मुटुमा राखेपछि, त्यो माया दुबो जस्तै अजम्बरी हुन्छ। त्यो अजम्बरी मायाले आकाशको लाखौं ताराहरूमा पनि जून मात्रै देख्छ र सागरमा पनि कञ्चन पानी मात्रै देख्छ। फेवातालको जलमा पनि माछापुच्छ्रे नदेखेर आफ्नै मायाको प्रतिबिम्ब देख्छ। यस्तो प्रेमालापको वर्णन गरिएको प्रस्तुत गीतमा स्थानीय प्रकृति र भूगोललाई विशेष रूपमा चिनाइएको छ। पहिलो स्थायीसँग आएका दुई वटा अन्तराहरूले 'पानी रोज्नु मूलको अरे जोडी रोज्नु कुलको' सन्दर्भलाई सङ्केत गर्दै गोरखाको धार्मिक महत्त्व, त्यसको संस्कार वा रीति रिवाजलाई अभिव्यक्त गरेका छन्। यहाँ पानी खाँदा मूलको खानु पर्छ भनिएको छ किनकि मूलको पानी स्वच्छ, सफा, कञ्चन, चिसो र मिठो हुन्छ। मूलको पानीमा कसैले फोहोर गरेका हुँदैनन्। यस्तै विवाह गर्दा केटा र केटीले आफ्नै जातको मान्छेसँग गर्नु पर्छ। यस्तो आफ्नै जातिसँग विवाह गर्दा समाजले पनि छिःछिः र दुरदुर गर्दैन। समाजबाट बहिष्कार हुनु पर्दैन भन्ने परम्परालाई पनि स्थापित गरेको छ।

गोरखा जिल्लाको उक्त ठाउँमा माता मनकामनाको उत्पत्ति र महिमाको बारेमा नाटक प्रस्तुत गर्ने, पूजापाठ गर्ने, मिष्ठान्न परिकार पकाएर भगवानलाई चढाउने, माया पिरतीका दोहोरी गीतहरू गाउने, रङ्गीविरङ्गी डोरालाई मन्दिरको घण्टीमा बाँधेर अजम्बरी मायाको बन्धनलाई प्रगाढ बनाउन माता मनकामनालाई फूलपाती चढाएर प्राप्त होस् भनी कामना गर्ने, मनको इच्छा पुरा होस् भनी कामना गर्ने जस्ता नेपाली समाजका धार्मिक सामाजिक पक्ष र चालचलन तथा संस्कारहरू लगायत विविध पक्षहरू यस गीतमा वर्णित छन्। यस गीतले युवायुवती रनवन डुलेर घाँसपात र मेलापात गरेको, केबुलकारमा चढ्दाको रमाइलोपन, मेलामा सहभागी हुँदाको उत्साह, मेलामा एकापसमा कुराकानी गरी प्रेम साटासाट गरेको, हाँसखेल गरी जीवन गुजारा गरि रहेको नेपाली ग्रामीण जनजीवनको सहज वृत्तिलाई समेटेको छ। यसका साथै मनकामना मातालाई भाकेपछि बन्दीपुरमा आएर कहिल्यै नछुट्टिने वाचा बन्धन तथा प्रेमका गीतहरू गाउँदै नाचेको प्रसङ्ग पनि उल्लेख गरिएको छ। गीतमा स्थानीय प्रकृति र बन्दीपुरसम्मको नेपालको भूभागलाई समेत प्रतिबिम्बित गरेको छ। जस्तै: फूलपाती भाकेर मनकामना, आयो बन्दीपुर आयो बन्दीपुर..... ।

यस्ता लोकगीत आजको नभएर सत्रौं शताब्दीदेखि नै जनमानसमा भिज्दै आएको तथ्य प्रस्ट हुन्छ। आफ्नै जातको केटा र केटीबिच माया पिरती गाँसिएपछि उनै माताको देन हो भनी आमाबुवाले पनि केही नभन्ने चलन यहाँ रहेको छ (थापा मगर, २०८०)। यसरी पङ्खफुका भएर युवा युवतीहरू प्रेमिल गीतहरू गाएर नाच्दै रमाइलो गर्नु नै स्वर्गीय आनन्द हो भन्ने भाव पनि व्यक्त भएको छ भने युवा युवतीहरू वचपनमा

यही ठाउँमा तेलकासा खेलेको, लुकामारी खेलेको अनि नाच्दै, गाउँदै र रमाएको स्मरण गर्दै थप आनन्दित भएको प्रसङ्ग पनि यस गीतमा प्रतिबिम्बित भएको छ ।

प्रस्तुत गीतले ग्रहण गरेको कथ्य विषय भौतिक जगत्मा मात्र सीमित नभएर आध्यात्मिक दर्शनसम्म पनि विस्तारित छ । यो शरीर क्षणभङ्गुर एवम् नाशवान् भएकाले मानिसले बाँचुन्जेल रिसराग बिसेर हाँसखेल र रमाइलो गरी जीवन बाँचुनु पर्ने भाव यस गीतमा अभिव्यक्त भएको छ । अमर प्रेममा विश्वास गर्दै मान्छेको जीवन एकचोटिको भएकाले बाँचुन्जेल माया पिरती साटासाट गरेर रमाइलो गरी जीवन बिताउनु पर्ने भाव व्यक्त भएको छ । प्रस्तुत गीतको कथ्य वा भाव माता मनकामना माईको उत्पत्तिसँगै सुरु भएको प्रसङ्ग गसँग जोडिएको हुनाले काल्पनिक नभएर बढी यथार्थपरक छ । ग्रामीण जनजीवनका स्वाभाविकताहरूलाई मार्मिक ढङ्गले प्रस्तुत गर्न सकेका कारण यो गीत सबैको जनजिब्रोमा रसाउन सकेको देखिन्छ ।

उद्देश्य

प्रस्तुत गीत साक्षात देवी मनकामनाको महिमा, विशेषता, शक्ति र गोरखाली लोक जीवनको यथार्थ अभिव्यक्ति गर्ने उद्देश्यले रचिएको देखिन्छ भने लोक साहित्यको साभ्ना विशेषताका रूपमा रहेको मनोरञ्जन प्रदान गर्ने उद्देश्य पनि यसको रहेको देखिन्छ । प्रस्तुत गीतले गोरखा मनकामनाको जनजीवनलाई ज्यादै नजिकबाट चिनाएको छ । यस गीतले सामाजिक जीवनका दुःखसुख, हाँसोखुसी, विश्वास, धार्मिक आस्था एवम् मान्यताहरूलाई प्रतिबिम्बित गर्ने उद्देश्य राखेको छ । ती कुराहरू गीतमा स्वाभाविक एवम् सहज र सरल ढङ्गले अभिव्यक्त भएको पाइन्छ ।

गीतको उद्देश्य मनोरञ्जन गराउनु पनि हो । सुख होस्, चाहे दुःख होस्, त्यो आफ्नो अनुभूति गीतका माध्यमबाट सुन्न पाउँदा मानिसहरू एक किसिमले आनन्दको अनुभूति गर्छन् । प्रस्तुत गीतमा लोक जीवनको यस्तै अनुभूति प्रस्तुत गरी मानिसलाई मनोरञ्जन प्रदान गर्ने उद्देश्य राखिएको छ । यस गीतमा करुण वा रोदनभन्दा आनन्द र हर्षकै अभिव्यक्ति बढी पाइन्छ । मेलाको प्रसङ्ग, युवा युवतीको प्रेमालाप, नाचगान आदि सन्दर्भहरू गीतमा आएकाले यसले प्रशस्त मनोरञ्जन प्रदान गर्दछ र यो गीत युवा युवतीका माझ मात्र नभएर जुनसुकै उमेरका मानिसहरूको मन छुन सफल देखिन्छ ।

लय तथा भाका

‘फूलपाती भाकेर मनकामना’ नेपालको मध्य पहाडी भेगमा प्रचलित लोकगीत हो । यो गीत विशेष गरी गोरखा मनकामनामा बस्ने मगर, गुरुङ, तामाङ जनजाति समुदायमा नै बढी प्रचलित रहेको देखिन्छ । यो गीत गाउँदा ‘वि’ र ‘सि’ स्केलमा लेगो नतानीकन मधुर स्वरमा लयात्मक तरिकाले गाइन्छ । १८ अक्षरको यो गीतमा कुलको, मूलको, फूलको, राम्रो, हाम्रो, चरी, भरी, छायाँ, दायाँबायाँ जस्ता अन्त्यानुप्रासहरू आएका छन् जसले गीतमा अझ मधुरता थपेको छ । यो गीत गाउँदा लेगो तान्नु पर्दैन । नमुनाको रूपमा प्रस्तुत गरिएको यो गीत केटा र केटीको जोडी मिलेर नाच्दै गाइन्छ । लोक जीवनका उकाली ओरालीहरूमा लोकप्रिय बनेको प्रस्तुत गीत दुई वा दुईभन्दा बढी युवा युवतीहरूको जोडी एकापसमा मिलेर गाउने गरिन्छ । यो गीत अहिले नेपालको मध्य पहाडी जिल्लाहरूमा मात्रै प्रचलित नभएर नेपाल अधिराज्यभर लोकप्रिय बनेको पाइन्छ ।

भाषाशैलीय विन्यास

प्रस्तुत गीतको भाषा सरल, सरस र बोधगम्य छ र यो जनजिब्रोमा भिज्ने खालको छ। यो गीत लोकजीवनको स्वाभाविक अभिव्यक्तिका रूपमा आएकाले यसमा कथ्य भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ। स्थानीय प्रकृति, भूगोल, जीवन शैली, चालचलन, रीति रिवाज, संस्कार आदिलाई अभिव्यक्त गर्ने खालका प्रचलित कथ्य शब्दहरूको प्रयोग पाइने हुनाले यो गीत सहजै जनजिब्रोमा भिज्ने खालको छ। निरर्थक शब्दहरू गीतमा आएका छैनन्। मातालाई चोखो मनले फूलपाती चढाएपछि युवतीहरूले आफूले चाहेको भित्के माया पाउने चाह गरिएको छ। कथ्य भाषामा आउने भाषिक अभिव्यक्तिले गीतलाई भनै मिठास र लयात्मक बनाउन सहयोग पुऱ्याएको छ। विशेष गरी स्थानीय लोकजीवनलाई टपकै टिप्न सक्ने आकर्षक एवम् प्रभावकारी भाषिक अभिव्यक्ति हुनु नै यस गीतको भाषाशैली सम्बन्धी थप महत्त्वपूर्ण विशेषता हो।

लोकतत्त्व

प्रस्तुत गीतमा लोकजीवनमा प्रचलित लोककला, रीतिरिवाज वा प्रथा तथा लोक विश्वासहरू आएका छन्। यो गीत काल्पनिक नभएर सामाजिक जीवनकै र स्वाभाविक अभिव्यक्ति भएकाले यसमा लोकजीवन निकै राम्ररी प्रतिबिम्बित हुन पुगेको छ। गीतमा लोककला अन्तर्गत वास्तुकलाका रूपमा मनकामना मन्दिर आएको छ। सत्रौं शताब्दीतिर स्थापना गरिएको अनुमान गरिने यो मन्दिर वास्तु कलाका दृष्टिले मात्र होइन धार्मिक आस्था र विश्वासका दृष्टिले पनि ज्यादै महत्त्वपूर्ण छ। गोरखा जिल्लाको मनकामनामा अवस्थित यस मन्दिरको प्राङ्गणमा दसैं, तिहार, पूर्णिमा, एकादशी, तीजमा ठुलो मेला लाग्ने हुनाले भक्तजनको घुइँचो भनै बढ्ने गर्दछ। आआफ्नो मनोकामना सिद्ध हुने विश्वासमा टाढा टाढादेखि भक्तजन आएर त्यहाँ पूजा अर्चना गर्ने परम्परा ज्यादै पुरानो हो। प्रस्तुत गीतले लोक जीवनको कला, विश्वास र आस्थालाई जीवन्त रूपमा अभिव्यक्त गर्न सफल भएको छ।

प्रस्तुत गीतमा लोक जीवनको प्रतिबिम्बका रूपमा रीति रिवाज र प्रथाहरू पनि आएका छन्। हाम्रो समाजमा विभिन्न समयहरूमा चाडपर्व र मेलाहरू आउँदछन्। त्यस्तै गोरखा मनकामनामा दसैं, तिहार, एकादशी, पूर्णिमा जस्ता ठुला चाड पर्वहरूको छुट्टै र विशिष्ट महत्त्व रहने गरेको छ। यस्ता चाड पर्वहरूमा धार्मिक अनुष्ठानहरू गरिन्छन् र मेला आयोजना गरी रमाइलो गर्ने रीति रिवाज सामाजिक जीवनको अभिन्न अङ्ग हो। प्रस्तुत गीतले लोक जीवनको यही रीति रिवाजलाई कथ्य विषय बनाई यथार्थको अभिव्यक्ति गरेको छ। प्रस्तुत गीतमा धार्मिक सांस्कृतिक एवम् सामाजिक लोक विश्वासहरू आएका छन् र तिनले लोक जीवनको विशिष्ट परिचयलाई सङ्केत गरेको छ। धर्म र संस्कृतिलाई आफ्नो पैतृक सम्पत्ति सरह मान्ने विश्वास नेपाली समाजको एउटा विशिष्ट पहिचान हो। चाडपर्व तथा मठ मन्दिरहरूमा देवी देवताको पूजा गर्ने र त्यसप्रति आफ्नो आस्था र विश्वास प्रकट गर्ने परम्परा नेपाली समाजमा रहि रहेकै छ। यस गीतले गोरखा मनकामना लगायत सेरोफेरोका सामाजिक जीवनको आस्था र विश्वासलाई टपकै टिप्न सफल भएको पाइन्छ।

निष्कर्ष

माथि उल्लिखित गीत गोरखा, मनकामना, बन्दीपुर लगायत आसपासका जिल्लावासीहरूको यथार्थ लोक जीवनको चित्रण गर्ने गीत रहेको पाइयो। यस गीतले स्थानीय प्रकृति, भूगोल एवम् लोक जीवनका धार्मिक,

आर्थिक, सामाजिक पक्ष एवम् रीति रिवाज प्रथा एवम् व्यवहारलाई भाव वा कथ्य विषयका रूपमा ग्रहण गरी सरल, सहज र स्वाभाविक लोक जीवनको चित्रण गर्ने उद्देश्य राखेको छ । यो गीत विशेष गरी गोरखा मनकामनामा बस्ने मगर, गुरुङ, तामाङ जनजाति समुदायमा नै बढी प्रचलित रहेको पाइयो । लोक लयमा संरचित प्रस्तुत गीतमा कुलको, मूलको, फूलको, राम्रो, हाम्रो, चरी, भरी, छायाँ, दायँबायाँ जस्ता अन्त्यानुप्रासहरू आएका छन् जसले गीतमा अभ्र मधुरता थपेको छ ।

मनकामना वरिपरि लातुपाते, पाती लगायत अन्य फूलपातीहरू प्रशस्त पाइन्छ । त्यो पाती खोज्न टाढा जानु नपर्ने र त्यो पाती चढाएपछि आफूले चाहेका हरचिज पुरा गरिदिने साक्षात् देवी भगवतीको प्रसिद्ध मनकामनाको मन्दिर रहेको तथ्यलाई सङ्केत गरेको छ । यहाँ आफूले मन पराएको मान्छेलाई मुटुमा राखेपछि त्यो माया दुबो जस्तै अजम्बरी हुन्छ । त्यो अजम्बरी मायाले आकाशको लाखौँ ताराहरूमा पनि जून मात्रै देख्छ र सागरमा पनि कञ्चन पानी मात्रै देख्छ । फेवातालको जलमा पनि माछापुच्छ्रे नदेखेर आफ्नै मायाको प्रतिविम्ब देख्छ । यस्तो प्रेमालापको वर्णन गरिएको प्रस्तुत गीतमा स्थानीय प्रकृति र भूगोललाई विशेष रूपमा चिनाइएको छ । पहिलो स्थायीसँग आएका दुई वटा अन्तराहरूले 'पानी रोज्नु मूलको अरे जोडी रोज्नु कुलको' सन्दर्भलाई सङ्केत गर्दै गोरखाको धार्मिक महत्त्व, त्यसको संस्कार वा रीति रिवाजलाई अभिव्यक्त गरेका छन् । पानी खाँदा मूलको खानु पर्ने र विवाह गर्दा केटा र केटीले कुल (आफ्नै जात) को मान्छेसँग गर्नु पर्ने परम्परालाई पनि बडो मार्मिकताका साथ उजागर गरिएको छ । यस्तो आफ्नै जात जातिसँग विवाह गर्दा समाजले पनि छिःछिः र दुरदुर नगर्ने, समाजबाट बहिष्कार हुनु नपर्ने परम्परालाई आजतक पनि मान्दै आएको पाइयो । माता मनकामनालाई चोखो मनले भाकेपछि आफूले चाहेका कुराहरू प्राप्त हुन्छ नै भन्ने जनविश्वास रहेको प्रस्तुत गीतमा प्रेमिल जोडीहरू एकापसमा गाउँदै नाच्ने भएकाले स्रोता तथा दर्शकहरूलाई मनोरञ्जन प्रदान गरी आनन्दित तुल्याएको पाइयो । यस गीतमा कला, रीति रिवाज तथा विश्वासहरू लोकतत्त्वका रूपमा आएका छन् । तिनले गोरखाको ग्रामीण जनजीवनलाई बचाइ राखेको पाइयो ।

सन्दर्भ ग्रन्थ सूची

थापा, धर्मराज र हंसपुरे सुवेदी (२०४१), नेपाली लोक साहित्यको विवेचना, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, त्रि. वि. ।

पराजुली, मोतीलाल (२०४९), नेपाली लोककथा : सिद्धान्त र विश्लेषण, विवेक सिर्जनशील प्रकाशन प्रा. लि. ।

शर्मा, मोहनराज र लुइटेल्, खगेन्द्र (२०६३), पूर्वीय र पश्चात्य साहित्य सिद्धान्त, दोस्रो संस्करण, विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

फूलपाती भाकेर मनकामना : गीति क्यासेट, म्युजिक नेपाल तथा युटुब ।

बन्धु, चूडामणि (२०५८), नेपाली लोक साहित्य, एकता बुक्स ।

थापा मगर, इशान (२०८०), अनौपचारिक अन्तर्वार्तामा आधारित, मनकामना ९, गोरखा ।

थापा मगर, भीष्म (२०८०), अनौपचारिक अन्तर्वार्तामा आधारित, मनकामना ९, गोरखा ।